

Mirna VUKOV

Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
mvukov@ffzg.hr

**UDK : 902/904:666.71>(497.581.1Asseria)
UDK : 904:738.8>(497.581.1Asseria)“652“**

Pregledni rad
Review paper

Primljeno:
Received:

02. svibnja 2017.

TEGULE S PEČATOM PANSIANA IZ ISTRAŽIVANJA U ASERIJI 1998. – 2008.¹

STAMPED TEGULAE FROM THE PANSIANA WORKSHOP FOUND IN THE EXCAVATIONS IN ASSERIA 1998 – 2008¹

Apstrakt

U radu su prezentirani do sada neobjavljeni pečati radionice Pansiana, pronađeni u Aseriji tijekom sustavnih arheoloških iskopavanja od 1998. do 2008. god., pohranjeni u

Abstract

This paper presents hitherto unpublished stamps of the Pansiana workshop found in Asseria in the systematic archaeological research conducted from 1998 to 2008, housed in the

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom 6505 *Between the Danube and the Mediterranean. Exploring the role of Roman military in the mobility of people and goods in Croatia during the Roman Era.*

Zahvaljujem dr. sc. Ivi Fadiću, ravnatelju Muzeja antičkog stakla u Zadru i voditelju istraživanja na Aseriji, kao i Marinu Čurkoviću, ravnatelju Zavičajnog muzeja Benkovac, što su mi omogućili uvid u zbirku i objavu građe.

¹ This paper was financed by the Croatian Science Foundation within project 6505 *Between the Danube and the Mediterranean. Exploring the role of Roman military in the mobility of people and goods in Croatia during the Roman Era.*

I would like to thank dr. sc. Ivo Fadić, director of the Museum of Ancient Glass in Zadar and manager of the excavations in Asseria, and to Marin Čurković, director of the Regional Museum in Benkovac for allowing me to see and publish the finds.

Zavičajnom muzeju Benkovac. Riječ je o sedam nalaza koji pridruženi ranije objavljenom istovjetnom materijalu sačinjavaju ukupno dvadeset šest pečata radionice Pansiana pronađenih na istom lokalitetu.

Regional Museum in Benkovac. These seven finds can be joined with previously published identical artifacts making total of twenty six stamps of the Pansiana workshop unearthed at the same site.

Ključne riječi: Asseria, Pansiana, tegula, pečat

Keywords: Asseria, Pansiana, tegula, stamp

Arheološka istraživanja u Aseriji

Prva arheološka istraživanja u Aseriji započela su 1898. god. na položajima gradskih zidina, vrata, foruma i vodovoda. Istraživanja je organizirao Austrijski arheološki institut, a rezultirala su objavom *Ausgrabungen in Asseria*, autora H. Liebla i W. Wilberga 1908. god. Pokretna građa s tih istraživanja sadržava i tegule s pečatima, od kojih dio pripada pečatima radionice *Pansiana*.²

Obnovom crkve sv. Duha, na položaju rimskog foruma, započela su 1998. god. zaštitna i revizijska istraživanja Aserije.³ Istraživanja su prerasla u sustavna arheološka iskopavanja pod vodstvom dr. sc. Ive Fadića iz Arheološkog muzeja u Zadrju, odnosno Muzeja antičkog stakla u Zadrju.⁴ Pronađeno je sedam ulomaka tegula s pečatima radionice *Pansiana*, kao i tegule s pečatima radionica *Solonas*, *Cinniana* te postrojbe *legio VIII Augusta*. Sustavnim arheološkim istraživanjima Austrijskog arheološkog instituta, novim istraživanjima

Archaeological research in Asseria

The first archaeological research in Asseria commenced in 1898 on the positions of the city walls, gates, forum and water supply system. The excavations were organized by the Austrian Archaeological Institute, and they resulted in publication of *Ausgrabungen in Asseria*, by the authors H. Liebl and W. Wilberg 1908. Movable finds from these excavations comprise tegulae with stamps, including the *Pansiana* workshop.²

Rescue and renewed excavations of Asseria started in 1998 with the renovation of the Church of the Holy Spirit, at the position of Roman-era forum.³ The explorations have grown into systematic archaeological excavations managed by dr. sc. Ivo Fadić from the Archaeological Museum in Zadar, i.e. Museum of Ancient Glass in Zadar.⁴ Seven fragments bearing the Pansiana workshop stamps have been found as well as tegulae bearing the stamps of the workshops *Solonas*, *Cinniana* and military unit *legio VIII Augusta*.

² H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

³ I. FADIĆ, 2003, 7-11.

⁴ I. FADIĆ, 1999a, 66-71; I. FADIĆ, 1999b, 78-85; I. FADIĆ, 2005a, 189-191; I. FADIĆ, 2005b, 67-73; I. FADIĆ, 2006, 297-299; I. FADIĆ, 2007a, 329-331; I. FADIĆ, 2007b, 88-97; I. FADIĆ, 2008, 388-390; I. FADIĆ, 2009, 477-479; I. FADIĆ, 2010, 497-500.

² H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

³ I. FADIĆ, 2003, 7-11.

⁴ I. FADIĆ, 1999a, 66-71; I. FADIĆ, 1999b, 78-85; I. FADIĆ, 2005a, 189-191; I. FADIĆ, 2005b, 67-73; I. FADIĆ, 2006, 297-299; I. FADIĆ, 2007a, 329-331; I. FADIĆ, 2007b, 88-97; I. FADIĆ, 2008, 388-390; I. FADIĆ, 2009, 477-479; I. FADIĆ, 2010, 497-500.

dr. sc. Ive Fadića te obilascima lokaliteta pronađeno je ukupno 26 ulomaka tegula s pečatima radionice *Pansiana*.⁵ Zastupljeni su i pečati radionica *Solonas*⁶, *Quinti Clodi Ambrosi*⁷, *Tragulae*⁸, *T. Coeli*⁹, *Luci Atili*¹⁰, *Crescenti*¹¹, *T. R. Diad(---)*¹², *Cinniana*

Total of 26 fragments of stamped tegulae from the *Pansiana* workshop were found in the systematic archaeological research of the Austrian Archaeological Institute, new research by dr. sc. Ivo Fadić and in field surveys.⁵ There are also stamps of the workshops *Solonas*⁶, *Quinti Clodi Ambrosi*⁷, *Tragulae*⁸, *T. Coeli*⁹, *Luci Atili*¹⁰, *Crescenti*¹¹,

⁵ G. BERSA, 1903, 148-149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; M. ČURKOVIĆ, 2008, kat. br. 15-16; I. JURAS, 2011, 198-200; I. JURAS – F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 33.

Prema trenutačnom stanju objava istraživanja, nije moguće potvrditi je li ova brojka točna. Brojka je upitna jer nije moguće sa sigurnošću razlučiti preklapaju li se neki od navedenih pečata s već ranije objavljenim pečatima. Bersa je 1903. g. objavio pet, a Liebl i Wilberg 1908. g. četiri pečata *Pansiana* koji bi trebali biti pohranjeni u Arheološkom muzeju u Zadru. Posljednjom revizijom antičke zbirke Arheološkog muzeja u Zadru zatečeno je ukupno 13 pečata radionice *Pansiana* koji potječu iz Aserije, a pronađeni su istraživanjima početkom 20. st. Među tom građom nalazi se jedan pečat koji je objavio Bersa (G. BERSA, 1903, 149), dva pečata koja su objavili Liebl i Wilberg (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85) i osam pečata koje je objavila Juras (I. JURAS, 2011, kat. br. 6-8, 12-17). U Zavičajnom muzeju Benkovac pohranjena su još dva pečata pronađena pregledom terena 1974. g. (M. ČURKOVIĆ, 2008, kat. br. 15-16).

⁶ G. BERSA, 1903, 149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 209, kat. br. 1

⁷ G. BERSA, 1903, 149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 212, kat. br. 10-11.

⁹ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 8; I. JURAS, 2011, 214, kat. br. 14.

¹⁰ I. JURAS, 2011, 215, kat. br. 19.

¹¹ I. JURAS, 2011, 215, kat. br. 18.

¹² G. BERSA, 1903, 149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

⁵ G. BERSA, 1903, 148-149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; M. ČURKOVIĆ, 2008, kat. br. 15-16; I. JURAS, 2011, 198-200; I. JURAS – F. JURKOVIĆ PEŠIĆ, 2016, 33.

It is impossible to state with certainty if this number is correct on the basis of present state of research. The figure is uncertain because it is possible that some of the mentioned stamps overlap with previously published stamps. Bersa published five stamps in 1903, and Liebl and Wilberg four more *Pansiana* stamps in 1908 which should have been deposited in the Archaeological Museum in Zadar. Total of 13 *Pansiana* stamps from Asseria were confirmed in the last review of the collection of classical antiquity of the Archaeological Museum in Zadar. They were found in the excavations at the beginning of the 20th century. These finds include one stamp published by Bersa (G. BERSA, 1903, 149), two stamps published by Liebl and Wilberg (H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85) and eight stamps published by Juras (I. JURAS, 2011, cat. nos. 6-8, 12-17). Two more stamps found in a field survey in 1974 are kept in the Regional Museum in Benkovac (M. ČURKOVIĆ, 2008, cat. no. 15-16).

⁶ G. BERSA, 1903, 149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 209, cat. no. 1

⁷ G. BERSA, 1903, 149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

⁸ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 212, cat. no. 10-11.

⁹ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 8; I. JURAS, 2011, 214, cat. no. 14.

¹⁰ I. JURAS, 2011, 215, cat. no. 19.

¹¹ I. JURAS, 2011, 215, cat. no. 18.

te postrojbi *legio VIII Augusta*¹³ i *legio III Flavia Felix*.¹⁴

Tipologija pečata *Pansiana*

Sjevernojadranska opekarska radionica *Pansiana* djelovala je od 45. god. pr. Kr. kada proizvodnju započinje kao privatna radionica u vlasništvu konzula Gaja Vibija Panse Cetronijana (*Gaius Vibius Pansa Caetronianus*). U razdoblju nakon smrti prvoga vlasnika, radionica prelazi u carsko vlasništvo gdje ostaje sve do 79. god. po. Kr. Car August intenzivira proizvodnju i distribuciju proizvoda, a s proizvodnjom nastavljaju i drugi rimski carevi, od Tiberija do Vespazijana.¹⁵ Većina autora radionicu smješta u sjevernu Italiju, na područje južno od ušća rijeke Pad, gdje je pronađena najveća koncentracija pečata.¹⁶ Iako se pretpostavlja više proizvodnih središta,¹⁷ jedino je ono u Voghenzi arheološki dokumentirano.¹⁸

Dugotrajnost djelovanja radionice rezultirala je velikom raznolikošću tipova pečata. Prvu tipologiju pečata *Pansiana* izradio je Giovanni Uggeri 1975. g.

*T. R. Diad(---)*¹², *Cinniana* and legions *legio VIII Augusta*¹³ and *legio III Flavia Felix*.¹⁴

Typology of the *Pansiana* stamps

Northern Adriatic brick workshop *Pansiana* worked from 45 BC when it started its production as a private workshop owned by the consul Gaius Vibius Pansa Caetronianus. In the period after the death of the first owner, the workshop became imperial property until 79 AD. Emperor Augustus intensified production and distribution of the products, and other Roman emperors followed his example, from Tiberius to Vespasian.¹⁵ Most authors locate the workshop in northern Italy, in the area south of the river Po mouth where concentration of the stamps is the highest.¹⁶ Although several production centers are assumed,¹⁷ only the one in Voghenza has been confirmed by archaeological evidence.¹⁸

Long period of workshop production resulted in great diversity of stamp types. The first typology of the *Pansiana* stamps

¹³ G. BERSA, 1903, 150; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; M. ČURKOVIĆ, 2008, 89-92, kat. br. 17-23.

¹⁴ G. BERSA, 1903, 150.

¹⁵ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 960, 985; V. RIGHINI, 1998b, 54; M. T. PELLICIONI, 2012, 12, 72.

¹⁶ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 988; 1998, 102; M. T. PELLICIONI, 1998, 134; V. RIGHINI, 1998a, 50.

¹⁷ M. T. PELLICIONI, 2012, 68.

¹⁸ V. RIGHINI, 1998b, 55; M. T. PELLICIONI, 2012, 12.

¹² G. BERSA, 1903, 149; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

¹³ G. BERSA, 1903, 150; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; M. ČURKOVIĆ, 2008, 89-92, cat. no. 17-23.

¹⁴ G. BERSA, 1903, 150.

¹⁵ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 960, 985; V. RIGHINI, 1998b, 54; M. T. PELLICIONI, 2012, 12, 72.

¹⁶ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 988; 1998, 102; M. T. PELLICIONI, 1998, 134; V. RIGHINI, 1998a, 50.

¹⁷ M. T. PELLICIONI, 2012, 68.

¹⁸ V. RIGHINI, 1998b, 55; M. T. PELLICIONI, 2012, 12.

analizirajući pečate s područja Ferrare.¹⁹ Koristeći se objavama pečata pronađenih na brojnim lokalitetima duž čitave obale jadranskog luka, Robert Matijašić je 1983. g. predložio tipološko-kronološku podjelu pečata na devet tipova, unutar kojih izdvaja šezdeset dvije ortografske inačice.²⁰ Valeria Righini podijelila je 1993. g. pečate na dvadeset tipova i sedamdeset četiri ortografske inačice,²¹ a istu je tipologiju 1998. g. sažela na osamnaest tipova i sedamdeset jednu inačicu.²² Maria Teresa Pellicioni dopunila je 2012. god. tipologiju Valerije Righini te pečate podijelila na osamnaest tipova i sedamdeset osam inačica.²³ Analizom građe iz Arheološkog muzeja u Splitu detektirano je deset do tada nepoznatih inačica pečata te su time proširene postojeće tipologije.²⁴

Tipološko-kronološka analiza pečata iz Aserije pokazala je kako je u kasnorepublikansko, odnosno augustejsko razdoblje moguće datirati pet pečata. U Tiberijevo vrijeme, kada se uz ime radionice počinju utiskivati imena careva, moguće je datirati šest pečata. Pečati iz vremena cara Kaligule zastupljeni su s jednim primjerkom, cara Klaudija s tri- ma primjercima, dok iz vremena cara Nerona

was made by Giovanni Uggeri in 1975 when he analyzed the stamps from the Ferrara region.¹⁹ Robert Matijašić in 1983 proposed typological and chronological division to nine types and sixty two orthographic variants on the basis of publication of stamps found at many sites along the entire coast of the Adriatic arch.²⁰ In 1993 Valeria Righini classified the stamps to twenty two types and seventy four orthographic variants,²¹ and then in 1998 she reduced the mentioned typology to eighteen types and seventy one variants.²² Maria Teresa Pellicioni supplemented the typology of Valeria Righini in 2012 and classified the stamps to eighteen types and seventy eight variants.²³ Analysis of the material from the Archaeological Museum in Split revealed ten previously unknown variants of stamps expanding in that way the existing typologies.²⁴

Typological and chronological analysis of stamps from Asseria has shown that five stamps can be dated to the Late Republican and Augustan period. Six stamps belong to the time of Tiberius' reign when the names of emperors started to be impressed next to the workshop name. Only one specimen dates from the time of the Emperor Caligula, three

¹⁹ V. RIGHINI, 1993, 41; I. PEDIŠIĆ – E. PODRUG, 2008, 89.

²⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 962-985.

²¹ V. RIGHINI, 1993, 43-44.

²² V. RIGHINI, 1998a, 45-49.

²³ M. T. PELLICIONI, 2012, 42-43.

²⁴ M. VUKOV, 2014; M. VUKOV, 2016, 155-176.

¹⁹ V. RIGHINI, 1993, 41; I. PEDIŠIĆ – E. PODRUG, 2008, 89.

²⁰ R. MATIJAŠIĆ, 1983, 962-985.

²¹ V. RIGHINI, 1993, 43-44.

²² V. RIGHINI, 1998a, 45-49.

²³ M. T. PELLICIONI, 2012, 42-43.

²⁴ M. VUKOV, 2014; M. VUKOV, 2016, 155-176.

PEČAT / STAMP	TIP / TYPE		OBJAVA / PUBLICATION
	Matijašić	Pellicioni / Righini	
Pansiana	III/1	2a	kat. br. 1 / <i>cat. no. 1</i>
Pansiana	III/6	2 c	CIL III, 3213, 2c; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 213, kat. br. 12. / <i>cat. no. 12.</i>
Pansiana	III/3	2 h	I. JURAS, 2011, 210, kat. br. 6 / <i>cat. no. 6</i>
Pansian[a]	III/3	2 h ili / or 2 l	I. JURAS, 2011, 213, kat. br. 13 / <i>cat. no. 13</i>
Pan[- -]	III	2	kat. br. 2 / <i>cat. no. 2</i>

Tablica 1: Pečati tipa Pellicioni 2 (a–n) = Righini 2 (a–n) = Matijašić III (1–12)

Table 1: Stamps, type Pellicioni 2 (a–n) = Righini 2 (a–n) = Matijašić III (1–12)

datira svega jedan pečat. Osam pečata zbog njihove necjelovitosti nije bilo moguće točno tipološki ni kronološki odrediti.

Tipu Pellicioni 2 (a–n) = Righini 2 (a–n) = Matijašić III (1–12) pripada pet pečata. Pečati ovoga tipa sadrže utisnuto ime *Pansiana*, odnosno inačicu kognomena prvoga vlasnika radionice konzula Gaja Vibija Panse. S obzirom na to da pečati ne sadrže indikacije za precizniju dataciju, datiraju se u razdoblje nakon smrti prvoga vlasnika do vladavine cara Tiberija, odnosno između 43. g. pr. Kr. i 14. g. po. Kr.²⁵ Od ukupno 19 inačica, koliko ih razlikuju Robert Matijašić, Valeria Righini, Maria Teresa Pellicioni i Mirna Vukov, u Aseriji su zastupljene tri inačice pečata. /Tablica 1/

examples can be associated with Claudius' reign, and one stamp dates from Nero's time. Eight stamps could not be defined typologically nor chronologically due to incompleteness.

Five stamps belong to type Pellicioni 2 (a–n) = Righini 2 (a–n) = Matijašić III (1–12). Stamps of this type contain the impressed name *Pansiana*, i.e. a variant of cognomen of the workshop's first owner Gaius Vibius Pansa. Since the stamps do not contain any indication for more precise dating, they are dated to the period after the death of the first owner until the rule of the Emperor Tiberius, from 43 BC to 14 AD.²⁵ Out of total of 19 variants distinguished by Robert Matijašić, Valeria Righini, Maria Teresa Pellicioni and Mirna Vukov, three stamp variants are represented in Asseria. /Table 1/

²⁵ V. RIGHINI, 1998a, 51; M. T. PELLICIONI, 2012, 50.

²⁵ V. RIGHINI, 1998a, 51; M. T. PELLICIONI, 2012, 50.

Tipu Pellicioni 8 (a-1) = Righini 8 (a-1) = Matijašić IV (1-15) pripada osam pečata. Pečati ovoga tipa sadrže utisnuto ime *Ti(beri) Pansiana*, odnosno prva dva slova careva imena te ime *Pansiana*, a datiraju se u vrijeme vladavine cara Tiberija, između 14. i 37. g. po. Kr. Od ukupno 30 inačica koliko ih razlikuju Robert Matijašić, Valeria Righini, Maria Teresa Pellicioni i Mirna Vukov, u Aseriji je zastupljena jedna inačica pečata. Preostalih pet primjeraka, zbog njihove necjelovitosti, nije bilo moguće preciznije tipološki odrediti. / Tablica 2/

Eight stamps belong to type Pellicioni 8 (a-1) = Righini 8 (a-1) = Matijašić IV (1-15). Stamps of this type contain an impressed name *Ti(beri) Pansiana*, i.e. first two letters of the emperor's name and name *Pansiana*, and they are dated to the period of the Emperor Tiberius' rule, between 14 and 37 AD. Out of total of 30 variants as distinguished by Robert Matijašić, Valeria Righini, Maria Teresa Pellicioni and Mirna Vukov, only one stamp variant is represented. The remaining five examples could not be determined more precisely in terms of typology due to their incompleteness. /Table 2/

PEČAT / STAMP	TIP / TYPE		OBJAVA / PUBLICATION
	Matijašić	Pellicioni/Righini	
[Ti(beri) P]ansiana	IV/8	8 g1	M. ĆURKOVIĆ, 2008, 88, kat. br. 15 / <i>cat. no. 15</i>
Ti(beri) Pansiana S	IV/8	8 g ili / or 8 g1	H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; CIL XI 6685, 7 g i; I. JURAS, 2011, 209, kat. br. 4 / <i>cat. no. 4</i>
Ti(beri) Pansia[---]	IV	8	G. BERSA, 1903, 149.
Ti(beri) Pansia[---]	IV	8	M. ĆURKOVIĆ, 2008, 88, kat. br. 16 / <i>cat. no. 16</i>
Ti(beri) Pansi[---]	IV	8	I. JURAS, 2011, 211, kat. br. 9 / <i>cat. no. 9</i>
[T]i(beri) Pans[---]	IV	8	kat. br. 3 / <i>cat. no. 3</i>

Tablica 2: Pečati tipa Pellicioni 8 (a-1) = Righini 8 (a-1) = Matijašić IV (1-15)

Table 2: Stamps, type Pellicioni 8 (a-1) = Righini 8 (a-1) = Matijašić IV (1-15)

Tipu Pellicioni 12 (a-g) = Righini 12 (a-g) = Matijašić V (1-6) pripada jedan pečat. Pečati ovoga tipa sadrže tekst *C(ai) Caesar(is) Pansi(ana)* te se prema onomastičkim kriterijima pripisuju razdoblju

One stamp belongs to type Pellicioni 12 (a-g) = Righini 12 (a-g) = Matijašić V (1-6). Stamps of this type contain the text *C(ai) Caesar(is) Pansi(ana)* and they can be dated to the period of the Emperor Caligula (37-

vladavine cara Kaligule, između 37. i 41. g. po. Kr. Primjerak iz Aserije, pronađen u istraživanjima Austrijskog arheološkog instituta, može se pripisati tipu Matijašić V/2 = Righini 12b = Pellicioni 12b.²⁶

Tipu Pellicioni 14 (a–g) = Righini 14 (a–g) = Matijašić VI (1–17) pripadaju tri pečata. Pečati ovoga tipa sadrže tekst *Ti(beri) Claudii Pansi(ana)* te se prema onomastičkim kriterijima pripisuju razdoblju vladavine cara Klaudija, između 41. i 54. g. po. Kr. Dva pečata,²⁷ među kojima je i primjerak Kat. br. 5, nije bilo moguće preciznije tipološki odrediti, dok je jedan pečat moguće pripisati tipu Righini 14b = Pellicioni 14b.²⁸

Tipu Pellicioni 16 (a–o) = Righini 16 (a–p) = Matijašić VII (1–17) pripada jedan pečat. Pečati ovoga tipa sadrže tekst *Neronis Claudi Pan(siana)*, a pripisuju se razdoblju vladavine cara Nerona, između 54. i 68. god. po. Kr. Primjerak iz Aserije, pohranjen u Arheološkom muzeju u Zadru, može se pripisati tipu Matijašić VII/2 = Pellicioni 16l = Righini 16l.²⁹

U slučajevima kada je nedostajao veći dio pečata, nije bilo moguće provesti točno tipološko-kronološko određenje. Uz pomoć sačuvanog dijela bilo je moguće ograničiti se na određene tipove kojima bi pečati mogli pripadati te su time dobivene šire datacije. /Tablica 3/

41 AD) on the basis of onomastic criteria. The example from Asseria, recovered in the excavations of the Austrian Archaeological Institute, can be assigned to type Matijašić V/2 = Righini 12b = Pellicioni 12b.²⁶

Three stamps belong to type Pellicioni 14 (a–g) = Righini 14 (a–g) = Matijašić VI (1–17). Stamps of this type contain the text *Ti(beri) Claudii Pansi(ana)* and can be dated to the period of the Emperor Claudius' rule (41 – 54 AD) on the basis of onomastic criteria. Two stamps,²⁷ including the example cat. no. 5, could not be defined more precisely in terms of typology while one stamp can be ascribed to type Righini 14b = Pellicioni 14b.²⁸

One stamp belongs to type Pellicioni 16 (a–o) = Righini 16 (a–p) = Matijašić VII (1–17). Stamps of this type contain the text *Neronis Claudi Pan(siana)*, and they are ascribed to the period of reign of the Emperor Nero, from 54 to 68 AD. The example from Asseria, kept in the Archaeological Museum in Zadar can be ascribed to type Matijašić VII/2 = Pellicioni 16l = Righini 16l.²⁹

Typological and chronological classification was not possible in cases when bigger part of the stamp was missing. On the basis of the preserved part we could narrow down the selection of possible types acquiring in that way broad datings. /Table 3/

²⁶ CIL III, 3213, 4; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 209, kat. br. 5.

²⁷ G. BERSA, 1903, 149.

²⁸ CIL V, 8110, 22a; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

²⁹ G. BERSA, 1903, 148.

²⁶ CIL III, 3213, 4; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85; I. JURAS, 2011, 209, cat. no. 5.

²⁷ G. BERSA, 1903, 149.

²⁸ CIL V, 8110, 22a; H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 85.

²⁹ G. BERSA, 1903, 148.

DATACIJA / <i>DATING</i>	OBJAVA / <i>PUBLICATION</i>
43. g. pr. Kr. – 79. g. / 43 BC – 79 AD	I. JURAS, 2011, 210, kat. br. 7 / <i>cat. no. 7</i> ; 214, kat. br. 17. / <i>cat. no. 17</i> .
43. g. pr. Kr. – 68. g. / 43 BC – 68 AD	I. JURAS, 2011, 214, kat. br. 15. / <i>cat. no. 15</i> .
43. g. pr. Kr. – 37. g. / 43 BC – 37 AD	I. JURAS, 2011, 211, kat. br. 8. / <i>cat. no. 8</i> .
41. – 68. g. / 41 – 68 AD	kat. br. 7 / <i>cat. no. 7</i> ; I. JURAS, 2011, 214, kat. br. 16. / <i>cat. no. 16</i> .
37. – 68. g. / 37 – 68 AD	kat. br. 6 / <i>cat. no. 6</i>
14. – 54. g. / 14 – 54 AD	kat. br. 4 / <i>cat. no. 4</i>

Tablica 3: Tipološki neodredivi pečati i predložena datacija

Table 3: Typologically undeterminable stamps and suggested dating

Treba izdvojiti pečat /Kat. br. 7/ koji sadrži tekst [- -] *jud(i) Pānsi(ana)*, zanimljiv zbog posljednjeg slova I koje je utisnuto u obliku koplja /Sl. 1/. Analogije nalazimo jedino na primjerku pronađenom u sklopu gospodarsko-ladanjskog kompleksa u Dujmovači, u sjeveroistočnom dijelu grada Splita.³⁰ Na žalost, oba su pečata necjelovita, stoga ih nije moguće datirati uže od razdoblja između vladavina careva Klaudija i Nerona.

Zaključna razmatranja

Arheološka istraživanja Aserije, u razdoblju od 1998. do 2008. g., rezultirala su pronalaskom sedam novih ulomaka tegula s pečatima radionice *Pansiana*. Kada ih pridružimo preostalim pečatima s istog lokaliteta, pronađenima u istraživanjima Austrijskog arheološkog instituta te obilascima

We have to single out the stamp /cat. no. 7; Fig. 1/ containing the text [- -] *jud(i) Pānsi(ana)*, with an interesting last letter I, impressed in shape of a spear. Analogies can be found only in the example found on the agricultural estate in Dujmovača, in the north-eastern part of Split.³⁰ Unfortunately both stamps are incomplete and therefore they cannot be dated more precisely than the period between the reigns of Claudius and Nero.

Final considerations

Archaeological research of Asseria, from 1998 to 2008, resulted in discovery of seven new fragments of tegulae bearing the *Pansiana* workshop stamps. If we join them with the remaining stamps from the same site, found in the excavations of the Austrian Archaeological Institute and field surveys,

³⁰ V. KATAVIĆ – A. SUNKO KATAVIĆ – T. JERONČIĆ, 2015, 98-99, tab. 5/8.

³⁰ V. KATAVIĆ – A. SUNKO KATAVIĆ – T. JERONČIĆ, 2015, 98-99, tab. 5/8.

Sl. 1. Pečat radionice *Pansiana*, Kat. br. 7
 Fig. 1. *Pansiana*, workshop stamp, Cat. no. 7
 (snimila / photo by: M.Vukov)

lokaliteta, dobijemo brojku od 26 pečata koji se mogu pripisati toj sjevernojadranskoj opekarskoj radionici. Kronološki gledano, najzastupljeniji su pečati iz kasnorepublikanskog, odnosno augustejskog razdoblja i vremena cara Tiberija, dok su pečati iz vremena careva Kaligule, Klaudija i Nerona zastupljeni s manjim brojem primjeraka.

Kada pogledamo zastupljenost pečata ove radionice na mnogobrojnim lokalitetima u Dalmaciji,³¹ ne treba nas iznenaditi brojnost pečata u Aseriji s obzirom na njezin status kao jednog od važnijih liburnskih i rimskih naselja u sjevernoj Dalmaciji.

we get a number of 26 stamps which can be ascribed to this northern Adriatic brick making workshop. In terms of chronology, stamps from Late Republican, Augustan and Tiberian period are most numerous, while stamps from the period of the emperors Caligula, Claudius, and Nero are less frequent.

If we observe presence of this workshop stamps on many sites in Dalmatia,³¹ we should not be surprised by a number of stamps in Asseria having in mind its status as one of the most important Liburnian and Roman settlements in northern Dalmatia.

³¹ Vidi: M. VUKOV, 2014.

³¹ See: M. VUKOV, 2014.

KATALOG

Svakom ulomku izmjerene su dimenzije tegule i pečata. Kao dimenzije tegula uzete su visina, širina i debljina ulomka. Kao dimenzije pečata uzete su dužina i širina kartuše te dužina i širina slova pečata. Sve dimenzije izražene su u centimetrima. Kataloški broj pečata odgovara broju crteža na tabli. Svi su crteži na tabli u mjerilu 1:1.

Kat. br. 1.

Nalazište: Podgrađe (*Asseria*), istraživanja 1998. – 2008. god.

Dimenzije tegule: 59,0 x 46,0 x 3,2 cm

Dimenzije pečata: 12,3 x 2,3 x 2,1 x 0,6 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 2.5YR 6/6 light red

Opis: Cjelovito sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše.

Pečat glasi: *Pansiana*

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 14. god. po. Kr.

Analogije: Matijašić: tip III/1, Pellicioni: tip 2a, Righini: tip 2a

Kat. br. 2.

Nalazište: Podgrađe (*Asseria*) – Mala vrata, otkop iz cisterne, istraživanje 2006. god.

Dimenzije tegule: 13,1 x 20,4 x 3,1 cm

Dimenzije pečata: 5,7 x 2,6 x 2,3 x 0,5 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 5YR 6/8 reddish yellow

Opis: Nepotpuno sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Nedostaje desni dio

CATALOGUE

Dimensions of tegula and stamp were measured for each fragment. Height, width and thickness of the fragment were measured as dimensions of tegulae. Length and width of cartouche were measured as the stamp dimensions as well as the length and width of letters on the stamp. Catalogue number of the stamp corresponds to the number of the drawing on the table. All drawings on the table are in a 1:1 scale.

Cat. no. 1

Findspot: Podgrađe (*Asseria*), excavations 1998 – 2008

Tegula dimensions: 59,0 x 46,0 x 3,2 cm

Stamp dimensions: 12,3 x 2,3 x 2,1 x 0,6 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 2.5YR 6/6 light red

Description: Completely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a sunken, rectangular cartouche.

Text on stamp: *Pansiana*

Dating: 43 BC – 14 AD

Analogies: Matijašić: type III/1, Pellicioni: type 2a, Righini: type 2a

Cat. no. 2

Findspot: Podgrađe (*Asseria*) – Mala vrata, cistern fill, 2006 excavations

Tegula dimensions: 13,1 x 20,4 x 3,1 cm

Stamp dimensions: 5,7 x 2,6 x 2,3 x 0,5 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 5YR 6/8 reddish yellow

Description: Incompletely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a

pečata. Pečat je veoma oštećen.

Pečat glasi: Pan[- - -]

Datacija: 43. god. pr. Kr. – 14. god. po. Kr.

Analogije: Matijašić: jedna od inačica tipa III, Pellicioni: jedna od inačica tipa 2; Righini: jedna od inačica tipa 2

Kat. br. 3.

Nalazište: Podgrađe (Asseria) – uz zapadni bedem, istraživanje 1999. god.

Dimenzije tegule: 13,4 x 7,4 x 2,2 cm

Dimenzije pečata: 6,4 x 2,5 x 2,1 x 0,4 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 2.5YR 6/8 light red

*Opis: Nepotpuno sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Nedostaju lijevi i desni dio pečata. Između dvaju elemenata pečata utisnut je interpunkcijski znak u obliku trokuta (*triangulum distinguens*).*

Pečat glasi: [T]i(beri) Pans[- - -]

Datacija: 14. – 37. god. po. Kr.

Analogije: Matijašić: jedna od inačica tipa IV; Pellicioni: jedna od inačica tipa 8; Righini: jedna od inačica tipa 8

Kat. br. 4.

Nalazište: Podgrađe (Asseria) – Mala vrata, prostorija A/B, istraživanje 2004. god.

Dimenzije tegule: 19,0 x 12,2 x 2,8 cm

Dimenzije pečata: 2,2 x 3,2 x 2,1 x 0,3 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 2.5YR 6/8 light red

Opis: Nepotpuno sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Nedostaje desni dio pečata.

sunken, rectangular cartouche. Right part of the stamp is missing. Stamp heavily damaged.

Text on stamp: Pan[- - -]

Dating: 43 BC – 14 AD

Analogies: Matijašić: one of variants of type III, Pellicioni: one of variants of type 2; Righini: one of variants of type 2.

Cat. no. 3

Findspot: Podgrađe (Asseria) – next to the western wall, 1999 excavations

Tegula dimensions: 13,4 x 7,4 x 2,2 cm

Stamp dimensions: 6,4 x 2,5 x 2,1 x 0,4 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 2.5YR 6/8 light red

*Description: Incompletely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a sunken, rectangular cartouche. Right and left part of the stamp are missing. A triangular punctuation mark (*triangulum distinguens*) is impressed between the two elements.*

Text on stamp: [T]i(beri) Pans[- - -]

Dating: 14 – 37 AD

Analogies: Matijašić: one of variants of type IV, Pellicioni: one of variants of type 8; Righini: one of variants of type 8.

Cat. no. 4

Findspot: Podgrađe (Asseria) – Mala vrata, room A/B, 2004 excavations

Tegula dimensions: 19,0 x 12,2 x 2,8 cm

Stamp dimensions: 2,2 x 3,2 x 2,1 x 0,3 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 2.5YR 6/8 light red

Description: Incompletely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a

Pečat glasi: Ti[---]

Datacija: 14. – 54. god. po. Kr.

Analogije: Matijašić: jedna od inačica tipa VI; Pellicioni: jedna od inačica tipa 14; Righini: jedna od inačica tipa 14

Kat. br. 5.

Nalazište: Podgrađe (*Asseria*) – Nova vrata, istraživanje 2001. god.

Dimenzije tegule: 11,0 x 9,5 x 2,5 cm

Dimenzije pečata: 7,5 x 2,5 x 1,9 x 0,4 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 5YR 6/8 reddish yellow

Opis: Nepotpuno sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Nedostaje desni dio pečata. Slova LA utisnuta su u ligaturi *litterae contignae*.

Pečat glasi: Ti(beri) Clā[- - -]

Datacija: 41. – 54. god. po. Kr.

Analogije: Matijašić: jedna od inačica tipa VI; Pellicioni: jedna od inačica tipa 14; Righini: jedna od inačica tipa 14

Kat. br. 6.

Nalazište: Podgrađe (*Asseria*) – lijevo od Trajanovih vrata, istraživanje 2003. god.

Dimenzije tegule: 3,2 x 6,4 x 2,5 cm

Dimenzije pečata: 2,7 x 2,5 x 2,0 x 0,3 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 2.5YR 6/8 light red

Opis: Nepotpuno sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Nedostaje lijevi dio pečata.

Pečat glasi:[---] [Pān]si(ana)

Datacija: 37. – 68. god. po. Kr.

sunken, rectangular cartouche. Right part of the stamp is missing.

Text on stamp: Ti[---]

Dating: 14 – 54 AD

Analogies: Matijašić: one of variants of type VI, Pellicioni: one of variants of type 14; Righini: one of variants of type 14

Cat. no. 5

Findspot: Podgrađe (*Asseria*) – Nova vrata, 2001 excavations

Tegula dimensions: 11,0 x 9,5 x 2,5 cm

Stamp dimensions: 7,5 x 2,5 x 1,9 x 0,4 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 5YR 6/8 reddish yellow

Description: Incompletely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a sunken, rectangular cartouche. Right part of the stamp is missing. Letters LA impressed in a *litterae contignae* ligature.

Text on stamp: Ti(beri) Clā[- - -]

Dating: 14 – 54 AD

Analogies: Matijašić: one of variants of type VI, Pellicioni: one of variants of type 14; Righini: one of variants of type 14.

Cat. no. 6

Findspot: Podgrađe (*Asseria*) – left of Trajan's Gate, 2003 excavations

Tegula dimensions: 3,2 x 6,4 x 2,5 cm

Stamp dimensions: 2,7 x 2,5 x 2,0 x 0,3 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 2.5YR 6/8 light red

Description: Incompletely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a sunken, rectangular cartouche. Left part of the stamp is missing.

Analogije: Matijašić: jedna od inačica tipa V, VI ili VII; Pellicioni: jedna od inačica tipa 12, 14 ili 16; Righini: jedna od inačica tipa 12, 14 ili 16

Kat. br. 7.

Nalazište: Podgrađe (*Asseria*) – Istočna vrata, istraživanje 2008. god.

Dimenzije tegule: 13,5 x 15,5 x 2,8 cm

Dimenzije pečata: 10,2 x 2,6 x 2,0 x 0,4 cm

Materijal: keramika, boja prema Munsellu: 2.5YR 6/8 light red

Opis: Nepotpuno sačuvan pečat na ulomku tegule. Reljefna slova unutar udubljene, pravokutne kartuše. Nedostaje lijevi dio pečata. Slova VD i AN utisnuta su u ligaturi *litterae contignae*. Posljednje slovo I utisnuto je u obliku koplja.

Pečat glasi: [- -] $\widehat{u\dot{d}}$ (i) $\widehat{P\grave{a}n\grave{s}i}$ (ana)

Datacija: 41. – 68. god. po. Kr.

Analogije: tipološki teško određivo

Text on stamp:[- -] $\widehat{P\grave{a}n\grave{s}i}$ (ana)

Dating: 37 – 68 AD

Analogies: Matijašić: one of variants of type V, VI or VII; Pellicioni: one of variants of type 12, 14 or 16; Righini: one of variants of type 12, 14 or 16

Cat. no. 7

Findspot: Podgrađe (*Asseria*) – Istočna vrata, 2008 excavations

Tegula dimensions: 13,5 x 15,5 x 2,8 cm

Stamp dimensions: 10,2 x 2,6 x 2,0 x 0,4 cm

Material: ceramic, Munsell colour: 2.5YR 6/8 light red

Description: Incompletely preserved stamp on a tegula fragment. Relief letters inside a sunken, rectangular cartouche. Left part of the stamp is missing. Letters VD and AN are impressed in a *litterae contignae* ligature. The last letter I is impressed in form of a spear.

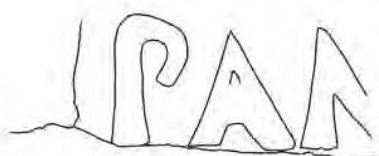
Text on stamp: [- -] $\widehat{u\dot{d}}$ (i) $\widehat{P\grave{a}n\grave{s}i}$ (ana)

Dating: 41 – 68 AD

Analogies: difficult to define typologically

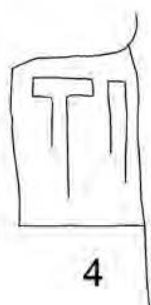
1

2

3

4

5

6

7

Tabla I / Plan I

Kratice

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum, Inscriptiones Aegypti, Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici, partes 1 et 2*, Berlin 1873-1902.

Literatura / Literature

BERSA, G., 1903. – Giuseppe Bersa, Bolli, marche di fabbrica ed iscrizioni su oggetti antichi del Museo di S. Donato iz Zara, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, 26, Spalato, 148-151.

ĆURKOVIĆ, M., 2008. – Marin Ćurković, Tegule s pečatom iz Zavičajnog muzeja Benkovac, *Asseria*, 6, Zadar, 67-98.

FADIĆ, I., 1999a – Ivo Fadić, Asseria – Podgrađe kod Benkovca, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 31, Zagreb, 66-71.

FADIĆ, I., 1999b – Ivo Fadić, Asseria – nove spoznaje, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 31, Zagreb, 78-85.

FADIĆ, I., 2003. – Ivo Fadić, *Asseria – 5 godina istraživanja (1998.-2002)*, Zadar.

FADIĆ, I., 2005a – Ivo Fadić, Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1/2004, Zagreb, 189-191.

FADIĆ, I., 2005b – Ivo Fadić, Asseria – istraživanja u godini 2004; *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 37, Zagreb, 67-73.

FADIĆ, I., 2006. – Ivo Fadić, Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, Zagreb, 297-299.

FADIĆ, I., 2007a – Ivo Fadić, Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, Zagreb, 329-331.

FADIĆ, I., 2007b – Ivo Fadić, Asseria – istraživanja godine 2006., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 39, Zagreb, 88-97.

FADIĆ, I., 2008. – Ivo Fadić, Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4/2007, Zagreb, 388-390.

FADIĆ, I., 2009. – Ivo Fadić, Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008, Zagreb, 477-479.

FADIĆ, I., 2010. – Ivo Fadić, Asseria, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6/2009, Zagreb, 497-500.

JURAS, I., 2011. – Ivana Juras, Tegule s pečatom iz starog fundusa Arheološkog muzeja u Zadru, *Asseria*, 9, Zadar, 195-220.

KATAVIĆ, V. – SUNKO KATAVIĆ, A. – JERONČIĆ, T., 2015. – Vedran Katavić – Ana Sunko Katavić – Tomislav Jerončić, Zaštitna arheološka istraživanja rimskoga gospodarsko-ladanjskog kompleksa u Dujmovači, *Tusculum*, 8, Solin, 79-105.

- LIEBL, H. – WILBERG, W., 1908. – Hans Liebl – Wilhelm Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, 11, Wien, 17-88.
- MATIJAŠIĆ, R., 1983. – Robert Matijašić, Cronografia dei bolli laterizi della figulina pansiana nelle regioni adriatiche, *Melanges de l'Ecole Francaise de Rome. Antiquite*, 95/2, Roma, 961-995.
- MATIJAŠIĆ, R., 1988. – Robert Matijašić, Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije, u: *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 13, Zagreb, 61-71.
- PEDIŠIĆ, I. – PODRUG, E., 2008. – Ivo Pedišić – Emil Podrug, Antički opekarski pečati iz fundusa Muzeja grada Šibenika, *Opuscula Archaeologica*, 31, Zagreb, 81-141.
- PELLICIONI, M. T., 2012. – Maria Teresa Pellicioni, *La Pansiana in Adriatico. Tegole romane per navigare tra le sponde*, Ferrara.
- RIGHINI, V., 1998a – Valeria Righini, I bolli laterizi di eta romana nella Cispadana. Le Figlinae. Parte prima, u: *Le Fornaci Romane, produzione di anfore laterizi con marchi di fabbrica nella Cispadana orientale e nell' Alto Adriatico*, Rimini, 29-52.
- RIGHINI, V., 1998b – Valeria Righini, I bolli laterizi di eta romana nella Cispadana. Le Figlinae. Parte seconda, u: *Le Fornaci Romane, produzione di anfore laterizi con marchi di fabbrica nella Cispadana orientale e nell' Alto Adriatico*, Rimini, 53-68.
- VUKOV, M., 2014. – Mirna Vukov, *Tegule s pečatom Pansiana iz Arheološkog muzeja u Splitu*, diplomski rad, Zagreb.
- VUKOV, M., 2016. – Mirna Vukov, Nove inačice pečata radionice Pansiana, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 109, Split, 155-176.

Radimir JURIC

Sveučilište u Zadru

Odjel za turizam komunikacijske znanosti

HR-23 000 ZADAR

rjuric@unizd.hr

UDK : 902/904(497.581.1Biograd na Moru)

Prethodno priopćenje

Preliminary report

Primljeno:

Received:

10. listopada 2017.

RANOSREDNJOVJEKOVNI KOŠTANI TULJAC IZ BIOGRADA NA MORU

EARLY MEDIEVAL BONE TUBE FROM BIOGRAD NA MORU

Apstrakt

U članku se daje osvrt na najznačajnije rezultate zaštitnih arheoloških istraživanja na Narodnom trgu (Trg Brce) u Biogradu na Moru koja su 2008. godine proveli stručnjaci Arheološkoga muzeja iz Zadra i Zavičajnog muzeja iz Biograda. Narodni trg se proteže sjeveroistočno od ostataka crkve sv. Ivana Evanđeliste (11. st.) koja je pripadala nekadašnjem muškom benediktinskom samostanu. Posebice se obrađuje ukrašeni koštani tuljac cilindričnog oblika.

Ključne riječi: Biograd na Moru, Narodni trg, grobovi, graditeljski ostaci, koštani tuljac

Abstract

The paper offers an overview of the most important results of the rescue archaeological excavations at People's Square (Trg Brce) in Biograd na Moru conducted in 2008 by the experts from the Archaeological Museum in Zadar and Regional Museum in Biograd. People's Square is situated north-east of the remains of the Church of St. John the Evangelist (11th century) that once belonged to the former male Benedictine monastery. Special attention is paid to a decorated bone tube.

Keywords: Biograd na Moru, People's Square, graves, architectural remains, bone tube

U ranom srednjem vijeku Biograd¹ (*Albamaris civitas*, *Belgradon* i dr.) se razvija kao utvrda, te vrlo rano postaje važno uporište hrvatske države na Jadranu. Biograd prvi put spominje Konstantin VII. Porfirogenet u 10. stoljeću pod imenom *Belgradon* i ubraja ga među devet nastanjenih mjesta tadašnje Hrvatske. Početkom 11. st. Biograd je postao *civitas* – grad pod upravom priora,² pa je bio izuzet od županijske vlasti. Bio je jedini *civitas* koji je potpuno izjednačen s gradovima bizantske Dalmacije.

U 11. st. postao je krunidbeni grad. U biogradskoj stolnici vjerojatno je krunjena čitava dinastija Krešimirovića, a 1102. godine i Arpadović Koloman, kralj Ugarske, Dalmacije i Hrvatske. Napredak grada osobito je poticao kralj Petar Krešimir IV, koji je 1059. godine utemeljio muški benediktinski samostan sv. Ivana Evanđeliste, a ubrzo nakon toga i ženski benediktinski samostan sv. Tome.

Godine 1125. Biograd je osvojio i uvelike porušio mletački dužd Dominik

In the Early Middle Ages Biograd¹ (*Albamaris civitas*, *Belgradon* etc.) developed as a fort becoming an important stronghold of the Croatian state in the Adriatic very early. Biograd was mentioned for the first time by Constantine VII Porphyrogenetos in the 10th century as *Belgradon*, among nine inhabited places in Croatia at the time. At the beginning of the 11th century Biograd became a *civitas* – city governed by a prior,² so that it was exempt from the county administration. It was the only *civitas* with equal rights as the cities of the Byzantine Dalmatia.

In the 11th century it became a coronation city. Probably the entire dynasty of Krešimirović was crowned in the Biograd cathedral, as well as Coloman the Learned in 1102, king of Hungary, Dalmatia and Croatia. Development of the city was incited in particular by King Petar Krešimir IV who founded the male Benedictine monastery of St. John the Evangelist in 1059, and soon thereafter the female Benedictine monastery of St. Thomas.

¹ O Biogradu u srednjem i novom vijeku usp. priloženi popis literature koja se odnosi na ta razdoblja.

² Bio je jedini *civitas* među gradovima na području ranosrednjovjekovne hrvatske države: F. ŠIŠIĆ, 1925, 500-501; N. BUDAK, 1994, 153; P. VEŽIĆ, 2009, 195.

¹ On Biograd in the Middle Ages and Modern Period cf. list of literature relating to these periods.

² Biograd was the only *civitas* among the cities in the area of the early medieval Croatian state: F. ŠIŠIĆ, 1925, 500-501; N. BUDAK, 1994, 153; P. VEŽIĆ, 2009, 195.

Michieli s namjerom da se grad više ne obnovi. Stanovništvo je raseljeno, a biskupija premještena u Skradin. Tada je ponajviše stradao urbanitet Biograda, a izgubljena je institucija gradskog priora i gradskog biskupa. Urušen je tako civitet grada. Poslije se u vlasti nad gradom izmjenjivala Venecija, ugarsko-hrvatski vladari i moćni hrvatski feudalci. U to doba je Biograd bio naselje od nevelike važnosti. Poradi turskih opasnosti u zaleđu, Biograd nanovo dobiva na važnosti, a 1531. godine opasan je i zidinama. Godine 1646. Osmanlije su osvojili više naselja u zadarskom naselju te napali Biograd. Prema zapovijedi mletačkog generala Foscola branitelji su zapalili grad, povukli se na galije, a potom je Foscolo grad porušio bombardiranjem. Biograd se počeo obnavljati tijekom 18. st., a izglede urbanog naselja dobiva koncem 19. st.

Od nekad slavne prošlosti danas se može vidjeti vrlo malo. Od velebne katedrale nije ništa vidljivo. Između 1902. i 1904. istraživanje toga značajnog sakralnog objekta provodio je don Luka Jelić.³ Otkriće je imalo velikoga odjeka u tadašnjim medijima i javnosti uopće. Međutim, odlukom Općinskog Poglavarstva 1906. godine i ono što je istraživanjima izišlo na vidjelo je porušeno, a teren poravnat.⁴ Nakon više od šest desetljeća (1969. i 1970.) ponovno se pokreću arheološka istraživanja i to na položaju gdje se nalaze ostaci crkve sv. Ivana Evanđeliste,

In 1125 Biograd was conquered and demolished by the Venetian Doge Dominique Michieli with an aim of preventing city's renovation. The population was scattered, and the diocese was moved to Skradin. This was the time when urban character of Biograd was heavily damaged, and institutions of the city prior and city bishop were lost. Civic qualities of the city were devastated in that way. In the subsequent years the city was ruled intermittently by Venice, Hungarian-Croatian rulers and powerful Croatian feudal lords. Due to Ottoman danger in the hinterland, Biograd gained prominence once again, and in 1531 it was enclosed by walls. In the year 1646 the Ottomans conquered several settlements in the Zadar region and they attacked Biograd. The Venetian general Foscolo ordered the defenders to burn the city and retreat to galleys, then Foscolo destroyed the city by bombing. Renovation of the city started only in the 18th century, and it attained urban features at the end of the 19th century.

Presently little can be seen of once grand history. Nothing is visible of magnificent cathedral. Fr Luka Jelić conducted excavations of this important sacral object between 1902 and 1904.³ The discovery was met with powerful response in the media of the time and in general public. However all the excavated features were destroyed by the decision of the municipal authorities in 1906, and the terrain was leveled.⁴ After

³ F. BUŠKARIOL, 1988, 21-55; F. BUŠKARIOL – L. JELIĆ, 1990, 331-371.

⁴ F. BUŠKARIOL – L. JELIĆ, 1990, 363-364.

³ F. BUŠKARIOL, 1988, 21-55; F. BUŠKARIOL – L. JELIĆ, 1990, 331-371.

⁴ F. BUŠKARIOL – L. JELIĆ, 1990, 363-364.

Sl. 1. Biograd na Moru, zračni snimak

Fig.1. Biograd na Moru, aerial view

(foto / photo: Z. Alajbeg)

koja je pripadala slavnom benediktinskom samostanu. Nedugo potom crkva je konzervirana i prezentirana. Sve radove je vodio Janko Belošević,⁵ stručni djelatnik u Arheološkom muzeju u Zadru /Sl. 1, 2/.

Navedeni samostan je 1059., kao što smo već rekli, osnovao kralj Krešimir IV. Bio je u funkciji do 1125. kada je Biograd porušen, a benediktinci se preselili na Čokovac kod Tkona na otoku Pašmanu. U

more than six decades (1969 and 1970) archaeological excavations were re-initiated at the position of the remains of the Church of St. John the Evangelist that belonged to the renown Benedictine monastery. Shortly thereafter the church was conserved and presented. All the works were managed by Janko Belošević,⁵ archaeologist from the Archaeological Museum in Zadar /Fig. 1, 2/.

⁵ J. BELOŠEVIĆ, 1971, 167-168.

⁵ J. BELOŠEVIĆ, 1971, 167-168.

Sl. 2. Bazilika sv. Ivana Evanđeliste, arheološka istraživanja prof. J. Beloševića 1969. i 1970. godine.

Fig. 2. Basilica of St. John the Evangelist, archaeological excavations led by prof. J. Belošević in 1969 and 1970. (foto / photo: J. Belošević)

sklopu uređenja povijesne jezgre Biograda i ugradbe novog kanalizacijskog sustava, 2008. provedena su zaštitna arheološka istraživanja na više položaja: spoj Ulice kneza Trpimira i Trga Sv. Stošije, na spoju Ulice Grgura Ninskog i Trga hrvatskih velikana, u ulicama Sv. Ivana i kralja Zvonimira (Sv. Toma).⁶ Najopsežnija istraživanja su izvedena na Narodnom

The mentioned monastery was founded by King Krešimir IV in 1059, as already stated. It was used until 1125 when Biograd was demolished, and the Benedictines moved to Čokovac near Tkon on the island of Pašman. During renovation of the historical nucleus of Biograd and construction of the new sewage system, rescue archaeological excavations were carried out at several locations: junction of Kneza Trpimira Street and Square of St. Stošija, junction of Grgura Ninskog Street

⁶ R. JURIC', 2009, 1-6.

trgu,⁷ (Trg Brce, Žegar) koji se proteže sjeveroistočno od ostataka bazilike sv. Ivana Evanđeliste /Sl. 2, 3/. Tim istraživanjima se pristupilo prema konzervatorskim uvjetima Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zadru, a prije uređenja samoga trga. Istraživanja je financijskom potporom Grada Biograda proveo zadarski Arheološki muzej u suradnji sa Zavičajnim muzejom iz Biograda na Moru.

Uz sjeveroistočni zid bazilike sv. Ivana Evanđeliste proveli smo revizijska istraživanja (uski pojas) i zaštitna istraživanja u dužini od 30 m i širini do 6 m. U toj zoni ukupno je istraženo 17 grobova, dok su 3 groba (s ukopom djece) istražena u prostoru od 15 do 20 m sjeveroistočno od crkve. Gotovo svi grobovi su bili s grobnom arhitekturom (uglavnom zidani i vezani žbukom, a nekoliko ih je i s okomito postavljenim pločama). Većina grobova je sadržavala više od jednog pokojnika. Takve obiteljske grobnice su višekratno korištene. U grobovima su pronađeni veoma skromni nalazi nakita (uglavnom brončane karičice). Ovdje se zasigurno radi o grobovima iz kasnog srednjeg vijeka i ranog novog vijeka. Po svemu se čini da je to bilo nakon što su Mlečani 1125. g. do temelja porušili Biograd, odnosno obnovom života u tom naselju u kasnijim stoljećima.

Arhitektonski ostaci su najvećim dijelom otkriveni u sjeveroistočnom, a manje u zapadnom i istočnom dijelu Narodnoga trga.

and Square of Croatian dignitaries (*Trg hrvatskih velikana*), in Sv. Ivana and Kralja Zvonimira streets (St. Thomas).⁶ The most comprehensive research was conducted at the People's Square,⁷ (Trg Brce, Žegar) located to the north-east of the remains of the Basilica of St. John the Evangelist /Fig. 2, 3/. Conservation terms set by the Directorate for the Protection of Cultural Heritage, Department of Conservation in Zadar were respected in this research, before the square was renovated. The research was conducted by the Archaeological Museum in Zadar in cooperation with the Regional Museum in Biograd na Moru, with financial support of the City of Biograd.

Renewed excavations (narrow belt) and rescue excavations in length of 30 m and width of 6 m were conducted along the north-eastern wall of the Basilica of St. John the Evangelist. Total of 17 graves were excavated in that zone, while three graves with child burials were excavated in the area from 15 to 20 m north-east of the church. Almost all graves had grave architecture (mostly built and bound with mortar, and several had vertical slabs). Most graves contained more than one deceased person. Such family tombs were used more than once. Modest jewelry finds (mostly bronze circlets) were found in the graves. These are definitely graves from the Late Middle Ages and Early Modern Period. In all likelihood

⁷ R. JURIĆ, 2009, 1-4.

⁶ R. JURIĆ, 2009, 1-6.

⁷ R. JURIĆ, 2009, 1-4.

Sl. 3. Biograd na Moru, Narodni trg (Trg Brce).
 Fig. 3. Biograd na Moru, People's Square (Trg Brce).
 (foto / photo: I. Čondić).

Radi se o graditeljskim objektima koji su služili za stanovanje i druge svrhe. Objekti se razlikuju, oblikom, veličinom, kao i fazama izgradnje. Visina zidova je od 10 cm do 1 m. Veličinom se izdvaja jedna građevina dužine 14,5 m, a širine 3,5 m. Zidovi su građeni od manje ili više obrađenog kamena, neujednačene veličine i vezani su žbukom. Temelji im leže izravno na živcu. Mjestimiце se nailazilo na ostatke podnica od nabijene zemlje ili loše žbuke, kao i kamenih ploča. Na nekoliko mjesta se naišlo i na slojeve

it was the period after the Venetians had completely destroyed Biograd in 1125 i.e. when the life was restored in that settlement in subsequent centuries.

Most architectural remains were uncovered in the north-eastern segment, and somewhat less abundantly in the western and eastern part of People's Square. These objects were used for dwelling and other purposes. They differ regarding shape, size and construction phases. Height of the walls varies from 10 cm to 1 m. One object stands

paljevine i izrazito crne zemlje koja je u svezi s tom paljevinom, što bi se moglo dovesti u svezu s rušenjima i paljenjem Biograda od srednjeg do novog vijeka.

Na cijeloj površini Trga pronađeni su ulomci zemljanih posuda (gruba keramika, od koje jedan dio i ukrašen, te ulomci glazirane keramike – majolika). Od cjelovitih keramičkih predmeta vrijednošću se izdvaja jedna ranosrednjovjekovna uljanica.

Na samom kraju sjeveroistočnog dijela Trga (kv. VII/XVIII) otkriven je omanji četvrtasti objekt /Sl. 4/. U njemu je ispod štuta i debelog sloja kamenih ploča nađena velika količina ulomaka zemljanih posuda i životinjskih kostiju. Posebice se izdvaja nalaz koštanog tuljca /Sl. 5/ koji pripada ranom srednjem vijeku,⁸ a čuva se u Zavičajnom muzeju u Biogradu na Moru.

Opis: koštani tuljac eliptičnog presjeka. Ukrašen je urezima višeputih vrpca koje se međusobno presijecaju, a u sjecištima se nalaze koncentrične kružnice s točkicom u središtu. Taj je ukras uokviren cik-cak crtama. Pri kraju koji je više izdužen nalazi se niz koncentričnih kružnica s točkicom u sredini, dok se pri vrhu uže strane nalaze dvije rupice od kojih je jedna deformirana, a druga se jedva nazire jer je na tom mjestu tuljac oštećen i nedostaje mu jedan dio. Dimenzije: v. 9,2 cm; šir. gornjeg otvora 5,8 cm; šir. donjeg otvora 4,2 cm; deblj. 0,4 do 1,5 cm.

out in terms of size as it is 14,5 m long, and 3,5 m wide. Walls were made of more or less dressed stones, of uneven size and bound by mortar. The foundations lie directly on the bedrock. At places remains of floors made of rammed earth or poor mortar were found as well as stone slabs. Layers of soot were found at several places, and black soil associated with the soot that may be related to devastations and arsons in Biograd from the Middle Ages to the Modern Period.

Pottery sherds (coarse pottery, some decorated, and fragments of glazed pottery – majolika) were found all over the square. An early medieval oil lamp stands out among the complete ceramic objects.

A rather small square object /Fig. 4/ was unearthed at the very end of the north-eastern part of the square (quadrats VII/XVIII). Large amount of pottery sherds and animal bones were found in it under the rubble and thick layer of stone slabs. Find of a bone tube dated to the Early Middle Ages is particularly important /Fig. 5/,⁸ and it is kept in the Regional Museum in Biograd na Moru.

Description: bone tube with elliptical cross-section. It is decorated with incised multi-band intersecting strips. Their intersections are marked with concentric circles with a dot in the middle. This ornament is framed with zig-zag lines. On the elongated end is a row of concentric circles with a dot in the middle, while at the top of the narrow side are two holes one of which

⁸ R. JURIĆ, 2009, 3-4.

⁸ R. JURIĆ, 2009, 3-4.

Sl. 4. Biograd na Moru, Narodni trg (Trg Brce).

Fig. 4. Biograd na Moru, People's Square (Narodni trg, Trg Brce).

(foto / photo: I. Čondić)

U starohrvatskim grobljima na području ranosrednjovjekovne Hrvatske pronađeno je više predmeta izrađenih od kosti i rožina.⁹ To su koštani recipijenti, tuljci, iglenici, češljevi, pršljenovi, oplata za drške noževa, nakitni predmeti i dr. Takvi predmeti se većim dijelom javljaju u

is deformed, and the other is barely visible as the cylinder was damaged at this spot and one fragment is missing. Dimensions: height 9,2 cm, width of the upper opening 5,8 cm, width of the lower opening 4,2 cm, thickness 0,4 to 1,5 cm.

Several objects made of bone and antler were found in the early Croatian cemeteries in the area of early medieval

⁹ D. JELOVINA, 1976, 130; J. BELOŠEVIĆ, 1980, 123-128; J. BELOŠEVIĆ, 2007, 194-296; 417-424; M. PETRINEC, 2009, 184-190; 261-263.

Sl. 5. Biograd na Moru, Narodni trg. Koštani tuljac.
 Fig. 5. Biograd na Moru, People's Square. Bone tube.
 (foto / photo: I. Čondić)

grobljima s poganskim, nego u grobljima s kršćanskim značajkama pokapanja na spomenutom teritoriju. Koštani tuljci dosad su otkriveni u grobovima na Gorici u Stranču¹⁰ (tri primjerka), na Goričini u

Croatia⁹ such as bone receptacles, cylinders, needle cases, combs, spindle whorls, knife handle scales, jewelry etc. Such objects are usually found at the cemeteries with pagan burial characteristics, more often than at the ones characterized by Christian burial customs in the mentioned region. So far bone tubes have been found in graves in Gorica

¹⁰ Ž. CETINIĆ, 1998, 93-96, 186, kat. br. 147, 191, kat. br. 186; Ž. CETINIĆ 2011, 231-236, Sl. 98-100, 104, T. XIX, 3 (grob 58), T. XXX, 2 (grob 91), T. XLIII, 2, 2a (grob 134, pripada sloju grobova s poganskim načinom pokapanja); M. PETRINEC, 2008, 81-84; M. PETRINEC, 2009, 187, 261-262.

⁹ D. JELOVINA, 1976, 130; J. BELOŠEVIĆ, 1980, 123-128; J. BELOŠEVIĆ, 2007, 194-296; 417-424; M. PETRINEC, 2009, 184-190; 261-263.

Pridragi¹¹ (1 primjerak), na brdu Spas u Kninu¹² (2 primjerka), u Gomjenici¹³ kod Prijedora (1 primjerak), po jedan primjerak s nepoznatih položaja u Solinu i Smrdeljima kod Skradina (i oni najvjerojatnije potječu iz grobova)¹⁴ te jedan kod crkve sv. Lovre u Donjem polju.¹⁵ Njima pridodajemo jedanaesti primjerak /Sl. 2, 5/ iz Biograda na Moru (Narodni trg), koji nije pronađen u grobu nego u naseobinskom sloju.¹⁶

U novije vrijeme o koštanim tuljcima cilindričnog oblika pisala je M. Petrinec.¹⁷ Prenosim neka njena zapažanja. Svi dosad poznati tuljci u Hrvatskoj, osim jednog primjerka iz groba 134 iz Stranča, pripadaju sloju grobova s kršćanskim načinom pokapanja i datirani su u vremenskom rasponu od sredine 9. do sredine 10. st. Najstariji su primjerci poznati iz avarskih i avaroslavenskih groblja na prostoru Karpatske kotline. Poradi novog nalaza iz Biograda valja istaknuti da su slični tuljci pronađeni u naseobinskim

in Stranče¹⁰ (three examples), in Goričina in Pridraga¹¹ (one example), and on Spas hill in Knin¹² (two examples), in Gomjenica¹³ near Prijedor (one example), one example from unknown findspots in Solin and another one from Smrdelji near Skradin respectively (most likely they were also found in graves)¹⁴ and one from the Church of St. Lawrence in Donje polje.¹⁵ We can add the eleventh specimen /Fig. 2, 5/ from Biograd na Moru (People's Square) to this list, recovered not from a grave but settlement layer.¹⁶

Recently Maja Petrinec has written about the cylindrical bone tubes.¹⁷ I shall reiterate some of her remarks. All tubes found in Croatia, except for one example from grave 134 in Stranče belong to the

¹¹ S. GUNJAČA, 1963, 60, tab. XVI, 27; M. PETRINEC, 2008, 82-83; M. PETRINEC, 2009, 261-262.

¹² D. JELOVINA, 1989, 218-219, tab. VIII, tab. XI; *Imaginarni svijet*, 85-86; M. PETRINEC, 2009, 261-262.

¹³ N. MILETIĆ, 1966-1967, 137, T. XX.

¹⁴ M. PETRINEC, 2008, 82-83; *Imaginarni svijet*, 87-89; D. JELOVINA, 1976, 130, T. LXXXIV, 10-11. Za primjerak iz Solina vidi. A. ŠARIĆ, 1992, 146, sl. 21, 22; A. PITEŠA, 2008, 89.

¹⁵ Ž. KRNČEVIĆ – E. PODRUG, 2015, (bez oznake stranica).

¹⁶ R. JURIĆ, 2009, 4.

¹⁷ M. PETRINEC, 2008, 81-84; M. PETRINEC, 2009, 261-263.

¹⁰ Ž. CETINIĆ, 1998, 93-96, 186, cat. no. 147, 191, cat. no. 186; Ž. CETINIĆ, 2011, 231-236, Sl. 98-100, 104, T. XIX, 3 (grob 58), T. XXX, 2 (grob 91), T. XLIII, 2, 2a (grave 134, belongs to the layer of graves with pagan burial characteristics); M. PETRINEC, 2008, 81-84; M. PETRINEC, 2009, 187, 261-262.

¹¹ S. GUNJAČA, 1963, 60, tab. XVI, 27; M. PETRINEC, 2008, 82-83; M. PETRINEC, 2009, 261-262.

¹² D. JELOVINA, 1989, 218-219, tab. VIII, tab. XI; *Imaginarni svijet*, 85-86, M. PETRINEC, 2009, 261-262.

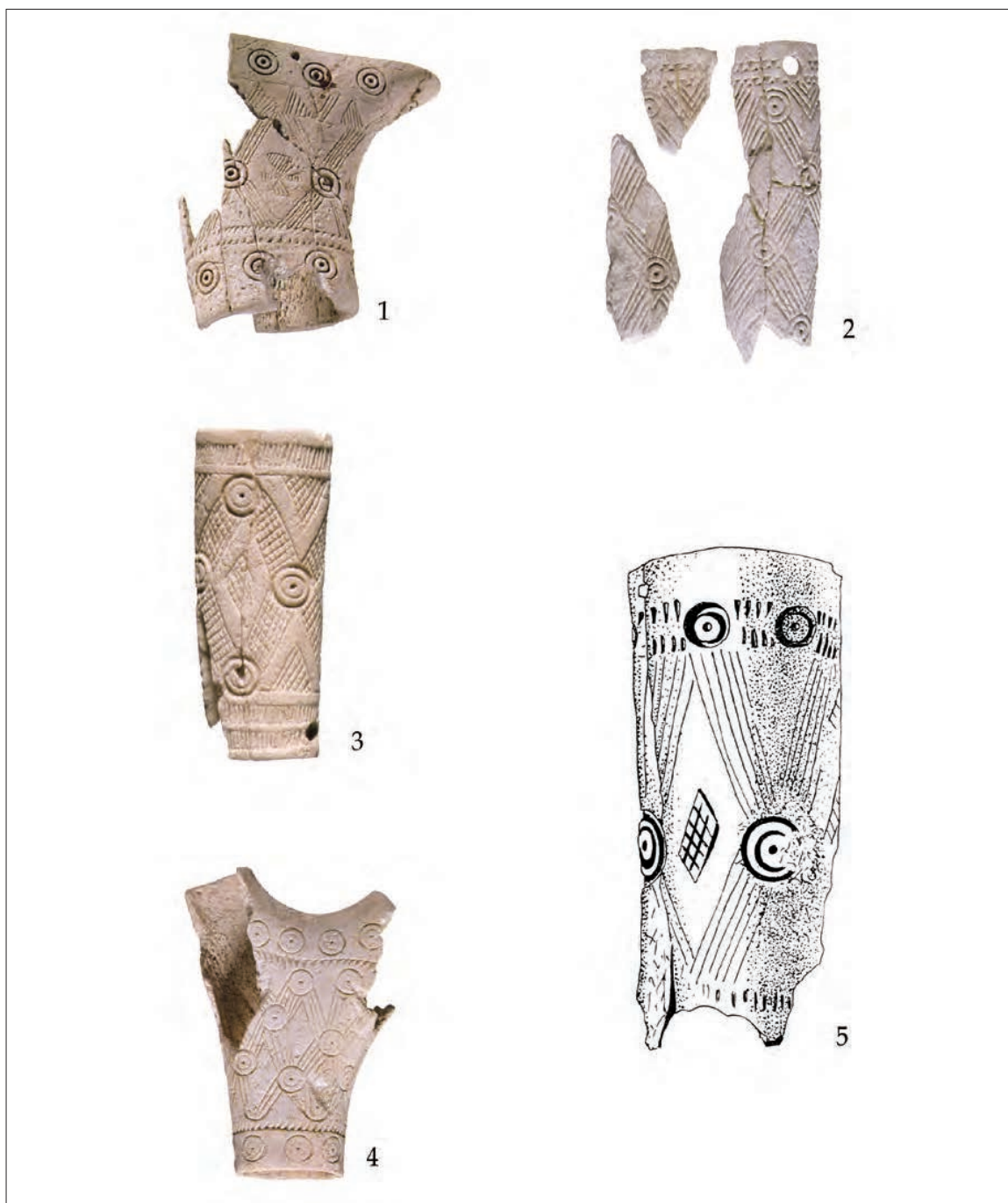
¹³ N. MILETIĆ, 1966-1967, 137, T. XX.

¹⁴ M. PETRINEC, 2008, 82-83; *Imaginarni svijet*, 87-89; D. JELOVINA, 1976, 130, T. LXXXIV, 10-11. For the example from Solin see: A. ŠARIĆ, 1992, 146, fig. 21, 22; A. PITEŠA, 2008, 89.

¹⁵ Ž. KRNČEVIĆ – E. PODRUG, 2015, (no page numbers).

¹⁶ R. JURIĆ, 2009, 4.

¹⁷ M. PETRINEC, 2008, 81-84; M. PETRINEC, 2009, 261-263.

Sl. 6. Koštani tuljci cilindričnog oblika: 1, 3. Knin (Spas), 2. Pridraga (Goričina), 5. Gomjenica kod Prijedora, 4. Tročlani koštani recipijent Y-oblika, nepoznato nalazište.

Fig. 6. Cylindrical bone tubes: 1, 3. Knin (Spas), 2. Pridraga (Goričina), 5. Gomjenica near Prijedor, 4. Y-shaped three-part bone receptacle (foto / photo: G. Vranić).